

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Навчально-науковий інститут українознавства
Факультет філології
Кафедра української мови

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНА ПРАКТИКА

**Методичні рекомендації
до проведення діалектологічної практики**

для студентів 2-го курсу ОР бакалавр
спеціальностей «**035 Філологія 035.01 Українська мова і література**»,
«**014 Середня освіта 014.01 Українська мова і література**»
денної та заочної форм навчання

Івано-Франківськ – 2019 р.

Методичні рекомендації до проведення діалектологічної практики для студентів Факультету філології спеціальностей «035 Філологія 035.01 Українська мова і література», «014 Середня освіта 014.01 Українська мова і література», підготовлені професором *Василем Грещуком* та доцентом *Валентиною Грещук*.

Рекомендовано до друку вченою радою Факультету філології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 2 від 13.09.2019).

Рецензенти: доктор філологічних наук, професор Скаб М. С.,
кандидат філологічних наук, доцент Бігусяк М. В.

ЗМІСТ

ЗАВДАННЯ ДІАЛЕКТОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ	4
МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ Й ПРОВЕДЕННЯ ДІАЛЕКТОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ	5
МЕТОДИКА РОБОТИ З ІНФОРМАТОРОМ.....	6
МЕТОДИКА ЗБИРАННЯ ДІАЛЕКТНОГО МАТЕРІАЛУ З ФОНЕТИКИ, ЛЕКСИКИ, ГРАМАТИКИ	9
ВОКАЛІЗМ	11
КОНСОНАНТИЗМ	11
МОРФОЛОГІЯ	13
Іменник.....	13
Прикметник.....	14
Числівник	14
Займенник	14
Дієслово.....	15
Прислівник.....	16
СИНТАКСИС	16
ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ	17
СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД МОВЛЕННЯМ УЧНІВ МІСЦЕВИХ ШКІЛ	18
ПІДСУМКИ ПРАКТИКИ.....	19

ЗАВДАННЯ ДІАЛЕКТОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Вивчення курсу «Українська діалектологія» на філологічних факультетах університетів України завершується двотижневою навчальною діалектологічною практикою, що проводиться в сільській місцевості. Завдання діалектологічної практики – ознайомити студентів із живим говірковим мовленням, навчити їх збирати відповідний діалектний матеріал і лінгвістично інтерпретувати його. Під час практики студенти матимуть змогу наочно пересвідчитися у діалектній здиференційованості української мови, навчатися виявляти спільне й відмінне у лексиці, фонетиці й граматиці досліджуваної говірки та літературної мови. Це розширить і поглибить знання студентів із української діалектології. Водночас сформовані під час практики вміння і навички слухати, цілеспрямовано відбирати й науково пояснювати ті чи інші явища діалектного мовлення вкрай необхідні майбутнім філологам, учителям української мови. Відомо, наскільки сильний вплив має говірка на усне й писемне мовлення школярів. Щоб навчати дітей літературної мови, розвивати усне й писемне мовлення, виховувати в них культуру спілкування, учитель повинен детально знати місцеві діалектні особливості, які відбиваються на мовленні його вихованців, вміти розбиратися в тих процесах, які характеризують взаємодію діалекту та літературної мови.

Діалектологічна практика проводиться на основі спеціальної програми, затвердженої навчально-методичною комісією факультету філології.

Навчальна програма з діалектологічної практики побудована так, щоб на основі її виконання студенти мали цілісне уявлення про системність обстежуваної говірки на всіх її структурних рівнях. Для цього необхідно зібрати вичерпні відповіді на всі питання програми, проаналізувати зібрані матеріали і виявити основні фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні особливості говірки.

В останні роки у зв'язку із запровадженням обов'язкової середньої освіти, розширенням середньої спеціальної і вищої освіти, високим науково-технічним розвитком сільського господарства, сталим загальнокультурним середовищем (література, преса, радіо, телебачення, науково-технічна інформація, засоби пропаганди й агітації тощо) спостерігаються активні процеси олітературнення діалектного мовлення широких мас населення, передусім школярів. Уміння розбиратися в цих процесах допоможуть майбутнім учителям удосконалити систему роботи, спрямовану на усунення помилок у мовленні учнів, зумовлених впливом говірки. Тому програма містить ще такий розділ, як «Спостереження над усним і писемним мовленням учнів місцевих шкіл».

Програма з української діалектології націлює на те, щоб практика переслідувала не тільки суто навчальну мету. Студентські діалектологічні

експедиції повинні брати якнайактивнішу участь у збиранні матеріалів до регіональних і загальних діалектних словників і атласів.

Характер програми діалектологічної практики студентів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за найближче десятиріччя значною мірою зумовлений науковими зацікавленнями кафедри української мови нашого факультету, на якій розгортається робота над створенням «Словника діалектної лексики Прикарпаття» та Атласу говірок Івано-Франківщини. Важливим і відповідальним завданням студентських діалектологічних експедицій на найближчі роки стане збирання матеріалів до цього Словника за спеціальними питальниками, розробленими доцентом Вакалюк Я. Ю. (*див.*: Методична розробка з курсу української діалектології – для діалектологічної практики студентів філологічного факультету педагогічних інститутів. Випуск І. Івано-Франківськ, 1980, С.15–87.) та доцентом Бігусяком М. В. (*див.*: Програма для збирання матеріалів до Атласу говірок Івано-Франківщини: Методичні рекомендації для студентів до курсу «Українська діалектологія» / уклад. М. В. Бігусяк. – Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т, 2013. – 72 с.).

МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ Й ПРОВЕДЕННЯ ДІАЛЕКТОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Підготовка до проходження практики фактично розпочинається ще під час вивчення української діалектології на лекційних і практичних заняттях в аудиторних умовах. Тут студенти ознайомлюються з фонетикою, граматикою й лексикою українського діалектного мовлення, з основними мовно-територіальними утвореннями та їхніми головними особливостями, з методами збирання та дослідження діалектного матеріалу. На практичних заняттях студенти засвоюють фонетичну транскрипцію, слухають записи говіркового мовлення, оволодівають навиками їх зчитування і транскрибування, аналізують фонетичні, граматичні та лексичні діалектні відмінності, ознайомлюються з оформленими матеріалами попередніх експедицій. У цей період і формується експедиція з числа студентів, які виявляють зацікавленість до діалектології. Склад студентської діалектологічної експедиції – 12-15 членів, очолює її викладач.

Місце проведення практики заздалегідь визначає кафедра. Ще в аудиторних умовах студенти аналізують мовні особливості діалекту, до якого належить обрана для проходження практики говірка, ознайомлюються з історією села, його промислами тощо, а також детально вивчають питальники, за якими будуть збирати діалектні матеріали, зокрема, навчальну програму діалектологічної практики та інші програми-питальники. Це допоможе

практикантам ефективно і з необхідною повнотою пізнати обстежувану говірку.

Діалектологічна практика розрахована на два тижні. Якщо вона відбувається в одному населеному пункті, перші два дні рекомендується уважно прислухатися до місцевого мовлення, вправлятися у транскрибуванні, робити пробні записи, виявляти ті особливості, на основі яких обрана для проведення практики говірка відноситься до певного говору.

Наступні вісім днів студенти збирають за відповідними питальниками необхідні матеріали, перевіряють, уточнюють і оформляють їх, якщо дозволяють умови, тут же розносять на картки встановленого зразка. Для оперативності й зручності щоденні конкретні завдання даються на двох студентів-практикантів, які рівною мірою відповідають за якість зібраного матеріалу та його оформлення. Для кожної пари студентів щоденно призначається час для перевірки зібраних матеріалів керівником практики.

Два останні дні відводиться на підведення підсумків практики та захист матеріалів.

Під час захисту матеріалів практики студенти повинні вільно володіти навиками транскрибування говіркового мовлення, вміти визначати основні фонетичні, граматичні та лексичні особливості обстежуваної говірки, пояснювати будь-яке діалектне явище у зібраних матеріалах.

МЕТОДИКА РОБОТИ З ІНФОРМАТОРОМ

Найвідповідальніша і найскладніша частина практики – збирання діалектних матеріалів. Важливе значення при збиранні діалектних матеріалів має правильний вибір інформаторів, адже від цього значною мірою залежить достовірність і надійність зібраних матеріалів. Інструкції для збирання діалектних матеріалів часто орієнтують експлораторів, тобто людей, які збирають діалектні матеріали, на неписьменних чи малограмотних мешканців населеного пункту, які ніколи надовго не виїжджали з села. Такі інформатори цінні як носії найдавнішого типу говірки, в їх мовленні зберігаються діалектні риси, які відсутні в мовленні молодшого покоління. Проте обмежитися тільки неписьменними чи малограмотними інформаторами найстаршого покоління не можна. Досвід попередніх експедицій доказує, що відповіді таких людей не завжди бувають ясними, точними, повними. Окрім того, щоб наочно пересвідчитися в динаміці говірки, у процесі нівелювання говірки під впливом літературної мови, необхідно проаналізувати еквівалентні діалектні матеріали, записані від різних за віком інформаторів. Тому рекомендується студентам-експлораторам збирати відповіді на питання не менше як від трьох осіб: від людей найстаршого покоління, від представників середнього покоління (35-45 років) і від молоді, зокрема й учнівської.

Важливо, щоб інформатор-відповідач був кмітливим і говірливим, мав добре розвинуте мовне чуття. Щоб уникнути помилок в записах, пов'язаних із перенесенням індивідуального мовлення на говірку в цілому, не слід записувати діалектні матеріали від людей, що мають дефекти мовлення (шепелявість, гугнявість, гаркавість, заїкуватість тощо).

Процес опитування вимагає певної психологічної підготовки інформатора. Не рекомендується розпочинати розмову зразу з постановки питань. У вступній бесіді в доступній формі варто розказати про мету й завдання експедиції, про цінність діалектних матеріалів для мовознавчої науки, про використання зібраних матеріалів при укладанні словників, про те, чому саме до нього звертаються з питаннями тощо.

Вступні слова експлоратора і його перші питання відіграють важливу роль у встановленні контакту з опитуваним. Вони повинні викликати в інформатора зацікавлення і бажання відповідати на питання. Студентам-практикантам варто постійно пам'ятати, що запорукою їх успішної роботи з інформатором є вміння викликати на розмову, такт, доброзичливість.

Якщо обрана як інформатор людина відмовляється відповідати, посилаючись на свою зайнятість, брак часу, треба постаратися переконати її в тому, що матеріали будуть неповними, якщо не порозмовляли з такою людиною, як він, і домогтися згоди на опитування.

У кінці опитування необхідно подякувати інформаторові і вибачитися за турботи.

Для оперативності й зручності при записуванні діалектного матеріалу один із студентів ставить питання, інший записує відповіді, час від часу міняючись ролями, але не частіше, ніж після завершення роботи з одним інформатором.

Відповіді записуються фонетичною транскрипцією. Враховуючи фонетичні особливості говірок Прикарпаття, студентам пропонується варіант транскрипції, у якій для позначення голосних використовуються такі знаки:

i – голосний переднього ряду високого підняття, нелабіалізований [н'іс];

i^е – звук, проміжний між *i* та *e*, ближчий до *i* [читайі^еш];

i^н – звук, проміжний між *i* та *u*, ближчий до *i* [м'і^ні];

и – голосний переднього ряду, нелабіалізований, підняття високе обнижене [ми];

и^е – звук, проміжний між *u* та *e*, ближчий до *u* [дужи^е];

и^і – звук, проміжний між *u* та *i*, ближчий до *u* [ти^ій];

e – голосний переднього ряду середнього підняття, нелабіалізований [трéба];

e^н – звук, проміжний між *e* та *u*, ближчий до *e* [бе^нк];

e^і – звук, проміжний між *e* та *i*, ближчий до *e* [знайе^іш];

e^а – звук, проміжний між *e* та *a*, ближчий до *e* [те^апéр];

а – голосний заднього ряду низького підняття, нелабіалізований [хáта];
а^е – звук, проміжний між **а** та **е** ближчий до **а** [та^ей];
а^о – звук, проміжний між **а** та **о**, ближчий до **а** [пра^оуда];
о^а – звук, проміжний між **о** та **а**, ближчий до **о** [мо^ай];
о – голосний заднього ряду середнього підняття, лабіалізований [се^ло];
о^у – звук, проміжний між **о** та **у**, ближчий до **о** [чо^уло^ув'ік];
у^о – звук, проміжний між **у** та **о**, ближчий до **у** [у^оту́т];
у – голосний заднього ряду високого підняття, лабіалізований [кут];
ÿ – голосний переднього ряду високого підняття, лабіалізований [бу́л'ше^н];
ы – голосний середнього ряду високого підняття, нелабіалізований [сын].

Більшість приголосних звуків позначається відповідними літерами українського алфавіту: **губні** – б, п, в, м, ф; **передньоязикові** – д, т, з, с, ц, ж, ш, ч, н, л, р; **середньоязиковий** – й; **задньоязикові** – к, х; **фарингальний** – г.

Окрім того, для позначення передньоязикових дзвінких африкат вживаються знаки д́з, д́ж [д́зигáрок, д́жм'і́л']; для ясенного препалатального сонанта – л [лист]; для задньоязикового дзвінкого проривного звука – г [грунт]. Так звані нескладотворчі **у** та **і** позначаються відповідно **ÿ**, **ї** [мо^аÿ, гаї].

Напівм'якість приголосних позначається знаком апостроф ['] праворуч угорі букви, м'якість – знаком мінуси [-] : [б'іб^н, к'ін'].

Часткове оглушення дзвінких приголосних позначається малими літерами відповідних глухих, що проставляються праворуч угорі літери відповідного звука [б^п, д^т, з^с], а часткове одзвінчення глухих – малими буквами відповідних дзвінких, що пишуться праворуч угорі літери відповідного звука – [т^д, с^з] і т. д.

Подовжена вимова приголосних позначається двокрапкою після літери [тумáн:ий].

Наголошеність позначається прямою вертикальною рисою після букви, що передав наголошений голосний [та́то].

З інтонаційних знаків використовуються лише знак питання [?] при питальній інтонації та знак оклику [!] при окличній інтонації. Мала пауза позначається однією скісною рисою – /, а велика – двома – //.

Найкраще ж відповіді фіксувати на диктофон, а при записуванні зв'язних текстів без нього не обійтися. У розпорядженні студентських діалектологічних експедицій портативні диктофони, також вони можуть використовувати власні смартфони. Студенти-практиканти ще до початку практики повинні бути обізнані з правилами роботи й експлуатації диктофонів.

Працюючи з диктофоном, слід пам'ятати, що, незважаючи на ряд переваг, пов'язаних із можливістю багаторазового повторення звукозапису і в будь-який час, механічний звукозапис вимагає особливої уваги від експлоратора. Кожного разу перед початком роботи треба перевірити справність реєстраційного

апарата. Під час роботи апарата необхідно постійно стежити за рівнем запису, а в кінці – відтворити увесь запис, щоб пересвідчитися в його надійності, у відсутності спотворення звучання, зумовленого неправильним розміщенням мікрофона чи якимись іншими причинами.

Окрім того, інформатори з мікрофоном, як правило, почувають себе зняковіло, напружено, спостерігається прагнення олітературнити своє мовлення. Щоб уникнути таких негативних моментів, перебороти деяку скованість опитуваного, при його згоді рекомендується апаратуру розмістити не в полі зору інформатора. Йому психологічно легше говорити тоді, коли він не бачить обладнання, що фіксує його мовлення.

Трудомісткою роботою є зчитування записаного, перенесення записів на папір, яке здійснюється за допомогою транскрипції. За умов постійного еліпсу, недоказаності в діалектному синтаксисі важко встановлювати межі речення, доводиться по кілька разів прослуховувати певні відрізки мовлення. Після того, як текст частинами зчитано й перенесено на папір, необхідно ще раз прослухати весь запис тексту від початку до кінця, і, якщо треба, внести потрібні уточнення в записи. Всю цю роботу виконує той експлоратор, який записав текст на диктофон.

Усі записи треба обов'язково паспортизувати, вказуючи такі дані: місце запису (назва села, район, область), прізвище, ім'я, по батькові інформатора, його вік, освіта, професія, прізвище, ім'я, по батькові експлоратора, дата запису.

МЕТОДИКА ЗБИРАННЯ ДІАЛЕКТНОГО МАТЕРІАЛУ З ФОНЕТИКИ, ЛЕКСИКИ, ГРАМАТИКИ

Збирання матеріалу має свою специфіку залежно від того, які діалектні особливості цікавлять експлоратора – фонетичні, лексичні, граматичні.

Найлегше збирати лексичні матеріали, оскільки тут допустимий метод прямого опитування. Записуючи діалектну лексику, найчастіше до інформатора звертаються з питанням, як називається той чи інший предмет, явище, дія, ознака тощо. Так, опрацьовуючи розділ «Лексика» навчальної програми діалектологічної практики, запитуємо в носія говірки: «Як у Вас називається місце, на якому знаходиться хата з господарськими будівлями?», «А жилий будинок?», «Будівля для снопів, соломи?», «Приміщення для зерна?» і т. д.

Тут бажано показати предмет або його малюнок чи фотографію, назва якого цікавить опитувача. Якщо в говірці побутує дві чи більше назв якогось предмета, явища, необхідно записати всі слова, відзначивши особливості їх функціонування, яке зі слів мешканців досліджуваного населеного пункту вважають давнішим, звичним тільки мовленню старшого покоління, яке

привнесене в говірку під впливом літературної мови чи з сусідніх говірок, яке зі слів характеризується більшою частотністю і в яких стилях мовлення.

При збиранні діалектних матеріалів із лексики треба брати до уваги й сферу виробничої діяльності, словниковий склад якої цікавить експлоратора. Якщо, скажімо, йдеться про лексику кухонного начиння, інформатором необхідно обрати жінку, коли ж досліджуються говіркові назви воза і його частин, то кращим відповідачем буде чоловік. Вичерпні відповіді на питання, зв'язані з лексикою ковальства, дасть коваль, вівчарства – вівчар і т. д. Зрозуміло, що й самі практиканти повинні добре знати реалії, назви яких записують.

Перед тим, як збирати діалектну лексику Прикарпаття за питальником, укладеним доц. Вакалюк Я. Ю., необхідно в деталях ознайомитися зі вступною частиною й методичними рекомендаціями до нього (*див.*: «Методична розробка з курсу української діалектології, для діалектологічної практики студентів філологічного факультету педагогічних інститутів. Випуск I.» Івано-Франківськ, 1980, С. 1–12). Велику допомогу студентам при збиранні діалектної лексики за цим питальником надасть і багатий ілюстративний матеріал у малюнках (с. 65–87). Це стосується й питальника, укладеного доц. Бігусяком М. В.

Складніше записувати діалектні матеріали з фонетики й граматики.

Збираючи фонетичні діалектні явища, треба всіляко уникати методу прямого опитування. Скажімо, якщо експлоратора цікавлять особливості реалізації /a/ в позиції після м'яких приголосних, не слід питати: «Як у Вас кажуть: з'ат', з'и^ет', з'іт'...?», бо такі підказування починають викликати в інформатора сумніви і можуть наштовхнути його на неточну відповідь. Досвід попередніх експедицій показує, що в таких випадках часто безпідставно відповідають: «Та кажуть і з'ат', і з'и^ет'». Тому краще вже запитати: «Як у Вас називають чоловіка дочки?». Найкраще фонетичні діалектні явища виявляти і фіксувати на основі записаних зв'язних текстів, і тільки тоді, коли в таких записах не трапляється та говіркова риса, яка цікавить практиканта, варто вдаватися до опитування.

Оскільки розділ «Фонетика» навчальної програми з діалектологічної практики містить лише загальні питання щодо вимови звуків у певних позиціях без ілюстрацій (наприклад, вимова голосного і в наголошеній чи ненаголошеній позиції і т. п.), для полегшення роботи практикантів нижче наводимо приклади часто вживаних у говірковому мовленні слів, у яких виступають звуки в необхідній позиції.

ВОКАЛІЗМ

1. Вимова голосного **і**:

- у наголошеній позиції: *іній, ікавка, іскра, інший, істик, інколи, іноді*;
- у ненаголошеній позиції: *біда, давній, попіл, сокіл, третій, коліща*;
- у закритих складах з етимологічного **о, е**: *стіл, кінь, віл, ніж, радість, старість, піч, сім, жінка, щітка*;
- що походить з **ѣ**: *міх, мішок, дід, сніг, хліб, тіло, стіна, пісок, біда*.

2. Вимова голосного **е**:

- у наголошеній позиції: *береза, гребінь, треба, берег, терлиця, цегла*;
- у ненаголошеній позиції: *брехати, печериця, весна, поле, знаємо, маємо*.

3. Вимова голосного **о**:

- у наголошеній позиції: *корова, сорока, вовк, кожний*;
- у ненаголошеній позиції: *кропива, чоловік, лопата, ходити, вода, копійка, могила, молоко*.

4. Вимова голосного **и**:

- у наголошеній позиції: *жито, лихо, син, риба, мило, дим, вузький, гріхи, тихо*;
- у ненаголошеній позиції: *зима, живе, сидіти, вишневий, високий, билиндіти, бідний*.

5. Вимова голосного **а**:

- після м'яких приголосних: *зять, місяць, пам'ять, десять, грядка, тяжко, теля, запрягати, ячмінь, ялина*;
- після твердих приголосних: *зима, хата, тато, там, правда, дав, мав*;
- після шиплячих: *щастя, жаба, жаль, лоша, час, шапка, жати*;

6. Вимова голосного **у**: *дуб, бук, гуска, курка, кума, бути, був*.

7. Вимова звукосполучень **ри, ли** у говірці: *криниця, кривавий, гриміти, кріт (кіртина), дрова, глитати, сльоза*.

КОНСОНАНТИЗМ

1. Вимова приголосного **ф**: *форма, фабрика, фунт, файний, хустина, хвіртка, хвалити, хутір*.

2. Вимова приголосного **г**: *поріг, батіг, ріг, нігті, бігти, овечка, око, обід, онук, вулиця, вулик*.

3. Вимова африкат **дж, дз**: *ходжу, воджу, сажалка (ставок), межа, їжа, жайворонок, хоч би, дощ, бриндза, дзер, зелений, зерно*.

4. Вимова приголосного **л**: *літо, клен, зелений, молоко, плуг, горілка, стіл, попіл, тилка, ціпильно, орел, ходила*.

5. Пом'якшення окремих груп приголосних перед **і** залежно від походження: *дім, стіл, тік, потік, ластівка, студінь, ніс, дід, приніс, тіло, дівка*.

6. Вимова шиплячих приголосних: *школа, шкода, рушник, душа, біжу, можу, помічник, шапка, жито, шило, чоловік, шлюб.*
7. Вимова приголосного **р**: *косар, цар, писар, комар, четвер, рясний, прямо, порядок, буряк, зоря, говорю, курю.*
8. Вимова приголосного **ц**: *хлопець, купець, палець, жнець, кінець, пшениця, молодиця, дійниця, хвалиться, зробиться, називається, танцювати, цілувати.*
9. Перехід палатальних **т, д** в **к, г**: *тісто, стіна, тішитися, батіг, тяжкий, щастя, дівка, неділя, ділетка, діжа, дід, дійти.*
10. Кореляція глухості – дзвінкості приголосних: *біб, мед, ніж, сад, голуб, сторож, ріг, сніг, віз, мороз, бабка, будка, казка, стежка, стригти.*
11. Явище асиміляції приголосних: *без шуму, зшити, з жалю, з чоловіком, смієшся, у книжці, дочці, над цим, двадцять, робиться, підшити, багатий, свято, цвіт, до сонця, рівний, жовнір.*
12. Явище протези: *вулиця, вогонь, горіх, гострий, око, обід, олія, озеро, отава, онук, осінь, орати, ангел, інший, афини.*
13. Явище епентези: *роблять, люблять, люблю, дивлюся, куплю, здоров'я, пам'ять, кров'ю, дерев'яний, безголов'я, м'ясо, вим'я, сім'я, рясний, порядок, радіо, какао, театр.*
14. Явище метатези: *тарілка, коноплі, коридор, печериця, боднар, намисто, медвідь, перевесло, кропива, говорити, пхати.*
15. Особливості говірки в системі наголошення: *зерно /збірне/, сосна, решето, кліщі, ремінь, відхід, відрив, розгін, народ, заробок, загадка, ясна, царська, бідна, дужа, закурена, український, народний, освітній, одинадцять, чотирнадцять, п'ятсот, сімсот, моя, твоя, своя, моє, твоє, своє, нести, везти, плести, числити, креслити, посивіти, буде, беру, несучу, візьме, перескочив, надбіг, весело, студено.*

Грамотичні діалектні явища теж найкраще виявляти на основі зафіксованих зв'язних текстів. Проте в зв'язних текстах не завжди трапляються необхідні грамотичні діалектні риси. У таких випадках слід вдаватись до навідних бесід. Наприклад, щоб пересвідчитися у хитанні в роді окремих іменників у говірках південно-західного наріччя, варто завести бесіду про приготування тіста і його випікання, в якій і з'являться слова олія (олій, го^улій), маргарин (маргарина), що нас цікавлять. Щоб виявити форми займенників, можна поговорити про родину і свояків інформатора. Вдало побудована бесіда, спрямована на роз'яснення відношень спорідненості й свояцтва, дасть багатий матеріал не тільки про одну з найцікавіших лексико-семантичних груп, а й про склад і особливості словозміни займенників у говірці.

Цікаві й достовірні відомості про діалектні морфологічні й синтаксичні явища можна почерпнути з записів прислів'їв, приказок, казок, легенд, переказів, народних пісень.

І лише якщо вже й у навідній бесіді не можна виявити те чи інше діалектне явище, слід вдатися до методу прямого опитування. Збираючи відповіді з граматики, використовують словосполучення або короткі речення, у яких контрольне слово було б у потрібній граматичній формі.

Студентам II-го курсу ще важко вивчати граматичні діалектні риси на основі навчальної програми; що дає найзагальніші питання типу «Чи є зміни в категорії роду іменників у говірці?», «Чи є діалектні способи «вираження підмета?» і т. п. Пропоновані нижче поширені в південно-західних говірках словосполучення, речення й звороти з контрольними словами до кожного з питань навчальної програми допоможуть студентам-практикантам оперативно зібрати доброякісні матеріали з морфології та синтаксису.

МОРФОЛОГІЯ

Іменник

1. **Чи є зміни у категорії роду іменників у говірці?** Свіжий маргарин чи свіжа маргарина? Дешевий бензин чи дешева бензина? Чиста олія чи чистий олій? Новий комбайн чи нова комбайна? Цілий літр чи ціла літра? Смачний суп чи смачна зупа?
2. **Чи зберігаються залишки форм двоїни?** Дві руки чи дві руці? Два відра чи дві відрі? Три поліна чи три поліні? Дві корови чи дві корові? Дверми чи дверима? Бровами чи бровима? Грішми чи грошима?
3. **Яку форму мають іменники чоловічого і середнього роду в давальному і місцевому відмінках однини?** Дав братови, синові, псові, волови, чоловікови, коневі (коньові), хлопцеві (хлопцьові) чи дав брату, сину, псу, волу, чоловіку, коню, хлопцю? Дісталоя селу, серцю, чолу чи селові, серцьові, чолові? На чоловіку, возу, сину, верху, дому чи на чоловікови, возові, синові, верхові, домові? По світу, лісу, двору, селу чи по світові, лісові, дворові, селові, чи по світі, лісі, дворі, селі?
4. **Яка форма виступає в орудному відмінку однини іменників першої відміни?** Ішов дорогою, стежкою, землею чи дорогов, стежков, землев (земльов)?
5. **Які форми мають іменники IV відміни у давальному, орудному і місцевому відмінках однини?** Дати їсти теляти, ягняти, гусяти чи телятові, ягнятюві, гусятові (телятьові, ягнятьові, гусятьові)? Гратися (бавитися) з телятом, ягнятом, гусятом (телятьом, ягнятьом, гусятьом) чи телям, ягням, гусям?
6. **Які форми властиві для говірки у називному відмінку множини?** Наші ліси, ґрунти, годи чи наші ліса, ґрунта, года? Ваші сусіди, свати, брати чи сусідове, сватове, братове? Селяни, люди, цигани чи селяне, люде,

цигане?

7. **Які є діалектні відмінності у словотворі іменників?** Житнище чи житнисько, житнянка, житниця, житник? Пасовисько чи пасовище, пасьбище, пасовина, пастовець, пастівник, пасло, пасьба, випас, попас? Кусок чи кусак, кусник, кусень, кус? Косар чи косець, косач, косаш? Рибалка чи рибак, рибач, рибар?

Прикметник

1. **Чи розрізняються тверді і м'які основи прикметників?** Нижній чи нижний, верхній чи верхний кінець села? Вчорашній чи вчорашний день? Крайня чи крайна хата? Синє чи сине небо? Житня чи житна солома? Третій чи третий раз?
2. **Чи вживаються повні і скорочені форми називного відмінка?** Повний чи повен віз? Готовий чи готов будинок? Ласкавий чи ласкав чоловік? Повинний чи повинен робити? Годний чи годен йти?
3. **Чи зафіксовано стягнення закінчень прикметників у давальному і місцевому відмінках однини?** Дати файній чи файні дівчині, веселій чи веселі жінці? Подарувати сестриній чи сестрині дочці? На високій чи високі гори? У зеленій чи зелені траві? На третій чи треті ділянці?
4. **Які зафіксовано нестягнені форми прикметників в однині та множині?** Добра чи добрая людина? Молода чи молодая дівчина? У чорну чи чорную ріллю? Багате чи багатеє село? Зелене чи зеленее жито? Чужі чи чужії люди? Молоді чи молодії літа?
5. **Які є діалектні особливості ступенювання прикметників?** Молодший чи молодчий хлопець? Солодший чи солодчий чай? Біліший чи біліщий папір? Тепліший чи тепліщий день? Більший чи май великий; май більший? Добріший чи май добрий; май добріший?

Числівник

1. **Які помічено діалектні особливості в утворенні і відмінюванні числівників?** Один чи оден, еден, їден, одін? Чотири чи штири, штириє? Одинадцять чи їдинадцїть, одинайці, єдинадцять? Вісімнадцять, дев'ятнадцять чи двадцять без двох, двадцять без одного? Сорок чи штирдесять, штирацет? Дев'яносто чи дев'ятдесять? Два з половиною, три з половиною чи півтрета, півчверта? Двісті чи двіста, дваства, дваство? Сімсот чи сімсто?

Займенник

1. **Які поширені форми предметно-особового займенника в конструкціях з прийменником?** Зі (зо) мною чи зі (зо) мнов? За нього чи за його, него, єго, ни? З нею чи з єю, нев, ньов? На мені чи на мні? На ній чи на ні? На

ньому чи на нему, нім?

2. **Чи відомі енклітичні форми займенників?** Прийшов до мене, тебе, себе чи до мня (мні, ні), тя (ти), ся (си)? Дав мені, тобі, собі, йому чи мні (мі, ми), ти (ті), си (сі), му? Бачу мене, тебе, його, її чи мня (ня, не), тя (ті), го, її?
3. **Чи вживаються стягнені форми присвійних займенників?** До мого, твого, свого чи мого, твого, свого; мого, твого, свого? Від моєї, твоєї, своєї чи від мої, твої, своєї? До тієї чи до тої, той, тей? Дав моєму, твоєму, своєму чи мому, твому, свому? Дав моїй, твоїй, своїй чи мої, твої, свої?
4. **Чи відомі в говірці редуковані форми займенників?** Це чи цесе (сесе) поле? Ця чи сеся земля? Ці чи сесі люди? Той чи тот чоловік? Та чи тот жінка? То чи тото село? Чи поширені займенники: тамтой, тамте, тамта, тамті; тойво, тойвово? Чим вони відрізняються від займенників той, та, те, ті?

Дієслово

1. **Які вживаються форми інфінітива?** Ходити чи ходить, косити чи косить, читати чи читає, писати чи пишуть? Бігти чи біжи, стерегти чи стережи, стригти чи стрижи, пекти чи печи?
2. **Які є діалектні відмінності у формі першої особи однини теперішнього часу?** Я знаю, маю, співаю чи знам, мам, співам? Я живу чи жию? Я вожу, ходжу, сиджу, кошу, прошу чи возю, ходю, сидю, кося, прося? Я роблю, люблю, ставлю чи роб'ю, люб'ю, став'ю?
3. **Що діалектного є у формах дієслів третьої особи однини?** Він знає, думає, питає чи знаєт, думаєт, питаєт? Він робить, ходить, просить, возить чи робит, ходит, просит, возит, чи робе, ходе, просе, возе?
4. **Який кінцевий приголосний вимовляється в особових закінченнях 3-ї ос. одн. і мн. теперішнього часу, 2-ї ос. мн. наказового способу?** Вони ходять, роблять, косять, сидять чи ходят, роблят, косят, сидят, чи ходе, робле, косе, сиде? Ви несіть, робіть, беріть, возміть чи несіт, робіт, беріт, возміт, чи несіте, робіте, беріте, возміте?
5. **Чи є діалектні особливості у формах майбутнього часу дієслів?** Буду ходити, співати, робити чи буду ходив, співав, робив? Будемо робити чи будемо робили? Будеш їсти чи будеш їла? Я буду косити, копати, гребсти чи му косити, му копати, му гребсти? Ти будеш писати, читати чи меш писати, меш читати? Він буде нести, бігти чи ме нести, ме бігти? Ви будете йти, давати чи мете йти, мете давати?
6. **Які зафіксовано форми дієслів минулого часу?** Я ходив, робив чи ходив'ім, робив'ім, чи ім (єм) ходив, ім (єм) робив? Ти ходив, робив чи ходив'іс, робив'іс чи іс (єс) ходив, іс (єс) робив? Я бігла чи бігла м? Ми

ходили, робили чи ходилисмо, робилисмо, чи есме ходили, есме робили? Ви ходили, робили чи ходилисте, робилисте, чи есте ходили, есте робили? Чи поширені форми передминулого часу на зразок: я був пішов, він був поїхав, вона принесла була?

7. **Що діалектного є у формах умовного способу дієслів?** Я би зробив чи я бим (бих) зробив? Я принесла б чи принесла бим? Я віддав би чи був бим віддав? Я сказала б чи була бим сказала?

Прислівник

1. **Що діалектного є у словотворенні і наголошуванні прислівників?** Встав зранку чи зраня, відрана? Опівдні чи вполудне? Увечері чи ввечором, увечір? Вночі чи вніч, ночов? Післязавтра чи позавтра? Зробив весною чи навесні, веснов? Літом чи вліті, влітку? Восени чи осіньов, восінь? Взимку чи зимов, взимі? Подивився вгору чи догори, дгорі, горі? Пішов додому чи домів? Сидів вдома чи дома, домі? Прийшов звідти чи звідтам, звідтамка, звідтамти? Спинився тут чи тутка, тутичка, там чи тамка, тамичка? Сказав тепер чи теперка, нині чи нинька? Вділив трохи чи капку, цяпку, капочку?

СИНТАКСИС

1. **Чи є діалектні способи вираження підмета?** Пішли ми двоє чи пішло нас двох? Було нас три чи було нас трьох? Іде три брати чи іде троє братів, трьох братів?
2. **Які є діалектні особливості у вираженні присудка?** Він тракторист чи він (став) за тракториста. Поставили його бригадиром чи на бригадира, за бригадира? Обрали його головою чи на голову, за голову? Челядь зійшлися чи зійшлася? Дві баби пішли чи пішло? Немало років минуло чи минули?
3. **Яке місце зворотної частки ся у реченні?** Мені так хочеться чи мені ся так хоче, мені так ся хоче? Сусіди щось посварилися чи сусіди ся щось посварили, сусіди щось ся посварили? Де ти знаходишся чи де ти ся знаходиш? Я не боюся чи я ся не бою?
4. **Чи вживаються допоміжні дієслова у формі теперішнього часу при іменному складеному присудку? Якщо так, то які?** Ти студент чи ти є студент? Він добрий чоловік чи він є добрий чоловік? Вона передова доярка чи вона є передова доярка?
5. **Які є особливості говірки у вживанні прийменникових конструкцій?** Прийду через годину чи за годину, по годині? Після полудня, роботи чи по полудню, по роботі? Біля хати, ставка, гори чи коло хати, ставка, гори,

чи близько хати, ставка, гори? Побачив через вікно чи крізь вікно, без вікно? Говорив про нього чи за нього, о нім? Стіл з трьома ніжками чи на трьох ніжках, о трьох ніжках? Прийшов до хати чи д хаті? Іди в хату чи до хати? Пішла в поле чи на поле? Поїхав у Івано-Франківськ чи до Івано-Франківська? Йшла по воду чи за водою? Іду в сільраду чи до сільради, на сільраду? Йти по стежці чи стежкою (стежков)? Куди йдеш чи де йдеш? Відро для води чи до води, на воду?

6. **Які зафіксовано діалектні сполучники у складному реченні?** Файний як ружа чи гей би, гі би, гі ружа? Він побачив, що я йду, чи же йду, ож йду? Чоловік, що косить, чи котрий, який косить? Вона просить, щоб тато прийшов, чи аби, жеби, би тато прийшов? Він прийде, як стемніє, чи коли, скоро стемніє? Я б не говорив, якби не знав, чи коли б не знав? Поки сонце зійде чи заки (заким) сонце зійде, нім сонце зійде?

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ

1. Господарювання.
2. Одяг, взуття, прикраси.
3. Їжа, напої.
4. Хата.
5. Ремесла.
6. Весілля та його етапи.
7. Хрестини.
8. Похорон та поминання померлих.
9. Різдво. Коляда.
10. Паска. Великодні свята.
11. Зелені свята.
12. Ворожіння на свято Андрія.
13. Храмове свято в селі.
14. Сім'я, спорідненість, свояцтво.
15. Толока.
16. Дозвілля.
17. Вечорниці.
18. Знахарство, зцілення.
19. Демонологія.
20. Про історичні події.
21. Як колись жили.
22. Тексти-оповідання.
23. Історія села та його мікротопоніми.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД МОВЛЕННЯМ УЧНІВ МІСЦЕВИХ ШКІЛ

Важливу роль повинна відіграти діалектологічна практика в професійній підготовці майбутніх учителів української мови. Як відомо, діти приходять у школу зі сформованим на основі певного діалекту мовленням, що відбивається на процесі навчання літературної мови. Під час практики студенти матимуть змогу спостерігати за усним мовленням школярів, на основі чого повинні навчитися визначати ступінь наявності діалектних явищ в усному мовленні школярів різних вікових категорій, їх стійкість і вплив на писемне мовлення. Навчальна програма містить конкретні вказівки щодо такої роботи.

Відомості про найтиповіші помилки в усному й писемному мовленні учнів, зумовлених впливом місцевої говірки та шляхи їх подолання можна почерпнути з такої **навчально-методичної літератури**:

1. Бойкова Н. Загальноживана лексика та стилістично забарвлені слова : діалектні, професійні слова, терміни. *Українська мова та література*. 2013. № 1-2. С. 54–56.
2. Грещук В. Із методики вивчення у школі діалектизмів та етнографізмів, їх стилістичного використання. *Проблеми гуманітарних наук* : Збірник наукових праць ДДПУ, 2011. С. 180–188.
3. Грещук В. Ознайомлення учнів із художніми функціями гуцульських діалектизмів у белетристичних текстах. *Обрії* : Науково-педагогічний журнал. Вип. 1 (34). Івано-Франківськ, 2012. С. 79–83.
4. Грещук В. З досвіду роботи над діалектизмами. *Українська мова і література в школі*. 1974. №4. С. 67–68.
5. Євтушок О. Місцеві скарби всеукраїнського значення (діалектна лексикологія). *Урок української*. 2000. № 10. С. 20–21.
6. Левченко Т. Система завдань і вправ щодо збагачення мовлення учнів 5–7 класів етнокультурознавчою лексикою. *Українська мова і література в школі*. 2000. №1. С. 20–23.
7. Лук'яник Л. Лінгводидактичні основи формування лексичної компетентності учнів засобами діалектизмів. *Вісник Прикарпатського університету*. Вип. XLIX (Педагогіка). Івано-Франківськ, 2013. С. 200–204.
8. Цимбал Н. Використання здобутків української діалектології у сучасній лінгводидактиці. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2014. Ч. 2. С. 396–403.
9. Цінько С., Марєєв Д. Вивчення діалектної лексики засобами ІКТ. *Дивослово*. 2016. № 5. С. 13–16.

ПІДСУМКИ ПРАКТИКИ

Важливий етап практики – підведення підсумків, на що, як уже вказувалось, відводиться два останні дні. У цей час на заключних загальногрупових заняттях розглядаються такі питання:

- 1) основні фонетичні особливості говірки;
- 2) основні морфологічні особливості говірки;
- 3) основні синтаксичні особливості говірки;
- 4) основні лексичні особливості говірки;
- 5) процес олітературнення місцевого мовлення;
- 6) найтипівіші помилки в усному й писемному мовленні учнів, зумовлені впливом говірки.

На основі цих занять складається колективний опис говірки за таким орієнтовним планом:

- 1) історична довідка села;
- 2) фонетико-фонологічна система говірки;
- 3) лексико-семантична система говірки;
- 4) граматики говірки;
- 5) місце обстеженої говірки в системі мовно-територіальних утворень української мови.

Таким чином, на захист діалектологічної практики кожен із студентів подає в двох екземплярах акуратно затранскрибовані відповіді на доручені йому питання програми, затранскрибовані суцільні тексти зв'язного мовлення, а всі разом – колективний опис говірки на всіх її структурних рівнях. Матеріали діалектологічної практики здаються на кафедру української мови, де вони й зберігаються.

Вже в університеті на основі зібраних матеріалів проводиться студентська науково-теоретична конференція, на якій кращі учасники експедиції виступають з науковими доповідями і повідомленнями. До початку конференції бажано виготовити спеціальну стінну газету «Що сільце – то й слівце», яка б містила відомості про населений пункт і його мешканців, словничок діалектних слів, враження від практики, світлина членів експедиції за роботою тощо. На конференцію обов'язково слід запросити студентів першого курсу, майбутніх практикантів.

Зібрані під час діалектологічної практики матеріали мають наукову і навчально-дидактичну цінність. Вони будуть джерелом спеціальних лінгвістичних досліджень. Зібрані матеріали використовуються як пояснювально-ілюстративний матеріал на лекційних та практичних заняттях з української діалектології, є надійною базою для науково-дослідної роботи студентів, для написання курсових і дипломних робіт.